

**ԹԱՂՄԱՆ ԾԻՍԱԿԱՐԳԸ ԳԱՎԱՌԻ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ ԵՎ ԴՐԱ
ԱՐՏԱՑՈԼՈՒՄԸ ԶՎԱՐՃԱՊԱՏՈՒՄ-ԶՎԱՐՃԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

ՂՈՒԶՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

ԳՊՀ դասախոս

e-mail: lgrejyan@yandex.ru

Ընտանեկան ծիսական համակարգում ուրույն տեղ գրաված մահվան և հուղարկավորության ծեսը, որն աչքի է ընկնում հինավուրց սովորույթների պահպանմամբ, բովանդակում է հայ մարդու կյանքի, կենցաղի, սովորույթների ու պատկերացումների բազմաթիվ ինքնատիպ տարրեր:

Գավառում այն որոշ չափով տարբերվում է ազգային ավանդական ընդունված ծիսակարգից (ճոխ և առատ հոգեհաց գերեզմանոցում, թաղման հաջորդ օրը մխիթարանքի կազմակերպում, որոշ գյուղերում յոթից հետո խաշ մատուցելը, տասնհինգը նշելը և այլն):

Ժամանակի ընթացքում փոխվում է ժողովրդի աշխարհայացքը, տեղի են ունենում տնտեսական, քաղաքական-հասարակական տեղաշարժեր, որոնց հետևանքով փոխվում են այս ծիսակարգի արարողությունների բնույթն ու տեսքը, սակայն պահպանվում են դրանց բովանդակությունն ու նշանակությունը:

Եվ անկախ ամեն ինչից՝ ժողովրդի սրտեղծագործ միտքը, արծազանքելով զանազան իրավիճակների, շարունակում է սրտեղծել նոր զվարճապատում-զվարճախոսություններ:

Մեր նպատակն է ներկայացնել թաղման ծիսակարգը Գավառի տարածաշրջանում և այդ արարողակարգի որոշ տարրերի արտացոլումը զվարճապատում-զվարճախոսություններում:

Բանալի բառեր՝ Գավառի տարածաշրջան, թաղման ծիսակարգ, հուղարկավորություն, մեռելոց, պատանք, ննջեցյալ, զվարճապատում, զվարճախոսություն:

Ազգային ավանդությունների և ընտանեկան ծիսական համակարգում հատուկ տեղ է գրավում մահվան և հուղարկավորության ծեսը, որն աչքի է ընկնում սովորույթների խիստ պահպանմամբ և ընդգրկում է մարդու կյանքի, կենցաղի, սովորույթների ու պատկերացումների բազմաթիվ ինքնատիպ տարրեր:

Գալով հազարամյակների խորքից՝ հասարակական, քաղաքական ու տնտեսական մեծ տեղաշարժերի հետևանքով այն ենթարկվել է բազմապիսի փոփոխությունների՝ բոլոր ժամանակներում էլ համապատասխանելով ժողովրդի աշխարհայացքին, ըմբռնումներին, սովորույթներին, երբեք չկորցնելով իր դերն ու ազդե-

ցությունը մարդկային կյանքի, հոգեբանության, կենսակերպի ու մտածելակերպի վրա:

Պատմական Հայաստանի տարածքում կան մշակութային տարբեր դարաշրջաններից վկայված թաղման բազմաթիվ ձևեր (սովորական գետնափոսեր, դամբարան հողաբներ, քարարկղեր, կարասային, հիմնահողային, կավե ու փայտե դագաղային և այլն)¹ ուղեկցվող դամբարանային տարբեր առարկաներով (զենք, ուտեստ, կահկարասի, զոհաբերված մարդկանց ու տարբեր կենդանիների կմախքներ), որոնք վկայում են հնագույն ժամանակներից ի վեր թաղման տարբեր ծիսական արարողությունների և հանդերձյալ կյանքի հավատալիքների գոյության մասին (հմմտ. Հարությունյան, 2001, 19):

Հուղարկավորության և մեռելոցներին ուղեկցող սովորույթների ու ծեսի հիմնական խնդիրն է սիրաշահել ու գոհացնել հանգուցյալի հոգին, որպեսզի անմահ հոգին դժգոհ չմնա ու վրեժխնդիր չլինի, և բացի դրանից՝ մերձավորն իր հոգու և խղճի պարտքն է համարում ննջեցյալի համար անել հնարավոր ամեն ինչ:

Ավանդապաշտ գավառցիների (իմա՝ նորբայազետցիների) ընտանեկան կյանքում խստորեն պահպանվում են բազմաթիվ նահապետական ավանդույթներ, որոնց շարքում առանձնակի տեղ է գրավել ու գրավում մահվան և հուղարկավորության ծիսակարգը, որն ինչ-որ չափով տարբերվում է ազգային ավանդական ընդունված ծիսակարգից¹:

Ծանր հիվանդությամբ տառապող և մահվան մահճում գտնվող մարդուն ինչպես հայոց ազգագրական մյուս շրջաններում, այնպես էլ Գավառում ու նրա տարածաշրջանում, շրջապատել են մեծ ուշադրությամբ ու հոգատարությամբ: Հարազատները ջանացել են ամեն կերպ բավարարել հիվանդի բոլոր ցանկությունները, որոնք գուցե վերջինն են լինելու: Եվ երբ տանը նման հիվանդ էր լինում, նորբայազետցիները մեծ մասամբ դիմում էին սրբերին, գուշակներին և զանազան հմայական միջոցների:

Քահանան հարազատների խնդրանքով որևէ սրբի մասունք էր բերում, որ հիվանդը համբուրեր, բժշկության Ավետարան էր կարդում հիվանդի գլխավերևում: Հիվանդին տանում էին որևէ «սրբի դուռ», գառ էին մատաղ անում, շորերից մի կտոր կտրում և կապում էին սուրբ համարվող ծառից, որ հիվանդությունն անցնի ծառին (ի դեպ, այս սովորությունը գոյատևում է մինչ օրս), նույն նպատակով շապիկը մի աղքատի էին տալիս: Կային քահանաներ ու տիրացուներ, որոնք «գիր էին անում»՝ հիվանդին առողջացնելու համար: Բացի դրանից՝ նման հիվանդների մասին նաև գուշակություններ են արել: Այսպես, եթե բուն կանչի, ագռավը կռռա, հավն աքաղաղի պես կանչի, հիվանդը կմեռնի: Իմանալու համար, թե հիվանդն

¹Սույն հոդվածի հիմքում ընկած են մեր կողմից Գավառի տարածաշրջանից հավաքված դաշտային ազգագրական և բանահյուսական նյութերը /այսուհետ՝ ԳԱԲՆ/: Որոշ տվյալներ էլ բաղել ենք «Ազգագրական հանդեսի» XVI գրքից (Նոր – Բայազետի գավառ կամ Գեղարքունիք):

առողջանալու է, նրան ջուր էին տալիս խմելու, ջրի մնացած մասը սրսկում էին որևէ կենդանու, հատկապես շան վրա: Եթե շունը սատկում էր, նշանակում էր հիվանդը շոտով կմեռնի: Հիվանդի անխուսափելի վախճանը նորբայազետցիները և՛ հնում, և՛ ներկայումս գուշակել են նաև նրա վարքագծով ու դիմագծերի փոփոխությամբ՝ տազնապալի հայացքով, շարունակ տեղից տեղ փոխվելով (նշանակում է՝ մահվան հրեշտակը երևում է նրան), երազում մահացածներին տեսնելով, զառանցանքի մեջ մահացածների անուններ տալով (նշանակում է՝ ննջեցյալները նրան կանչում են), քիթը քորելով և տրորելով (նշանակում է՝ հոգին դուրս է գալիս): Մոտալուտ մահվան նշան է համարվում նաև քթի բարակել-երկարելը, աչքերի փայլի կորչելը կամ խամրելը, ռոնգերի անբնական լայնացումը, մարմնի բարակել-ձգվելը (ԴԱԲՆ):

Հիվանդի՝ որևէ մեկին տեսնելու ցանկությունն անմիջապես կատարվում է, իսկ եթե հեռու է այդ անձը, կա՛մ նրա իրերից են բերում, դնում կրծքին, կա՛մ լուսանկարը՝ բարձի տակ, որ հիվանդը «կարտոն առնի» և հանգիստ մեռնի: Հարազատները զսպել են իրենց լացն ու կոծը, որպեսզի մահամերձը հոգեդարձ չլինի: Ըստ հավատալիքի, ծանր ու երկարատև հոգեվարք ապրում են «մեղավոր» հոգու տեր մարդիկ, որոնց հոգին տանում է չար հրեշտակը՝ «գրողի գրի» ուղեկցությամբ («Ազգագրական հանդես», 1907, 58): Մահը վրա հասնելուց հետո սկսվում է լացն ու կոծը: Մինչ օրս տարածված է այն հավատալիքը, որ եթե հանգուցյալի աչքերը բաց են մնում, նշանակում է, թե աշխարհից դեռ չի կշտացել, իսկ եթե կիսաբաց են, ուրեմն «ճանապարհ է պահում», այսինքն՝ սպասում է հեռվում գտնվող հարազատին, պանդուխտին: Եթե մահացածի մարմինը ձգված չէ, այլ մի տեսակ «փափուկ է», նշանակում է՝ «հետևից մեկին տանելու է» (ԴԱԲՆ):

Թաղման ծիսակարգի պարտադիր տարրերից մեկն էլ հանգուցյալին լողացնելն էր: Հանգուցյալին լողացրել են տախտակների վրա, քահանայի կողմից օրհնած սառը ջրով, որտեղից էլ եկել են «ջանդակըդ տախտըկներին լըվամ», «ջանդակըդ տախտըկներին տըփեմ» անեծքները: Այն սրահում կամ սենյակում, որտեղ լողացրել են ննջեցյալին, յոթ օր ճրագ են վառել, որովհետև հավատացել են, որ հրեշտակը յոթ օր շարունակ այդ նույն տեղում պահապանի դեր է կատարում: Տղամարդուն լողացրել է տղամարդը, կնոջը՝ կինը, ովքեր տեղական բարբառով կոչվել են «մեռել լոխկըցըրողներ»: Լողացնելուց հետո ավելացված ջրով ոտքերը լվանում էին նաև այդ պահին տանը քնած անդամները, որպեսզի «խրեշտակակոխ» չլինեն: «Եթե կար հիվանդ կամ վախեցած մեկը, ապա նրան մեռելին լողացրած ջրից էին խմեցնում: Վախկոտներին էլ խորհուրդ էին տալիս մեռած մարդու ձեռքի կամ ոտքի մատը կամ էլ քիթը կծել, որպեսզի սրտոտեն, չվախենան», - նշում է բանասաց Համեստ Գևորգյանը:

Ննջեցյալին պատանքել են, պատանքի կտորից քահանան մի գոտի ու վարշամակ է պատրաստել, որ դրել են հանգուցյալի երեսին, իսկ գոտին, որ «ըջըկ» էր կոչվում, կապել են մեջքին:

Քաղաքում ննջեցյալին հուղարկավորել են դագաղով, իսկ գյուղերում դրել են հասարակական նաշի մեջ:

Մինչև անցյալ դարի առաջին կեսերը ժողովրդի մեջ ընդունված է եղել «ժամի դագաղ» (նաշ) հասկացությունը, որով հուղարկավորել են չունևորներին: Սակայն եղել են նաև ունևորներ, ովքեր ևս իրենց հարազատներին հուղարկավորել են «ժամի դագաղով», ինչի համար նրանց հետագայում քննադատել են իբրև ժլատների՝ պարբերաբար հիշեցնելով այդ փաստը (ԴԱԲՆ):

Թելով չափել են ննջեցյալի հասակը, որպեսզի դագաղ պատվիրեն: Հավատում էին, որ եթե դագաղը մեծ լինի, տնից էլի մեկը կմեռնի: Խուսափում էին առողջ մարդու հասակը թելով չափելուց: Այս հավատալիքին է առնչվում «բոլոր թելով չափեմ» անեծքը: Նախկինում դիակը մեկ օրից ավել չեն պահել տանը, այն դրվում էր եկեղեցում: Այժմ պահում են երկուսից երեք օր, մինչև հանգուցյալի հարազատները հեռու տեղից գան և հրաժեշտ տան: Մեր օրերում Գավառում և նրա տարածաշրջանում դիակը եկեղեցում դնելը այնքան էլ ընդունված չէ: Ներկայումս դիակը դնում են մի սենյակում, որտեղ նստում են միայն տղամարդիկ, իսկ սգավոր կանայք նստում են այլ սենյակում: Ժամանակ առ ժամանակ՝ հատկապես հոգեհանգստի ընդունված ժամին, երբ հրավիրվում է քահանան, կամ ներկայանում են երաժիշտները, կանայք գնում են հանգուցյալի դիակի մոտ, լաց լինում, հետո վերադառնում:

Նախկինում կանայք չեն մասնակցել եկեղեցում առավոտյան մատուցվող պատարագին ու հուղարկավորությանը: Եկեղեցին հուղարկավորության սկիզբը ազդարարել է զանգով, որին տեղացիներն անվանել են «մեռելի զանգ»: Գերեզմանոցի սահմանի մոտ հարթ քար է դրված եղել, որը կոչվել է «հանգստյան քար», որտեղ էլ կանայք վերջին անգամ հրաժեշտ են տվել հանգուցյալին: Այսօր կանայք ակտիվ մասնակցություն են ցուցաբերում թաղման բոլոր արարողություններին: Դեռևս տասնամյակներ առաջ հանգուցյալին միայն ձեռքով էին տանում գերեզմանոց, այնուհետև՝ թեթև բեռնատար մեքենայով՝ հատուկ պատվանդանի վրա, իսկ այժմ՝ հանգուցյալի համար նախատեսված հատուկ մեքենայով:

Մինչև վերջին ժամանակները գերեզմանատուն տանող ճանապարհի վրա գտնվող տներից մարդիկ դուրս են եկել, որպեսզի իրենց «ցավն ու չոռը» մեռելը հետը տանի: Շատ անգամ հիվանդները թելով չափել են իրենց հասակը և թելը դրել դագաղի մեջ, որպեսզի իրենց «ցավն ու չոռը» թելի միջոցով փոխանցվի մեռելին: Այս հավատալիքը գոյատևում է մինչ օրս: Թաղումից հետո ներկաները ինչպես հնում, այնպես էլ մեր օրերում մոտենում են սգավորներին, սեղմում նրանց ձեռքը, մխիթարում՝ ասելով. «Հոգին լույս դառնա», «Հողը թեթև լինի» և այլն, ապա գերեզմանոցում պատրաստված սեղանից մի բաժակ օղի են խմում և բարեմաղթում. «Ետի դատաստանը քաղցրը մընա»:

Գավառ քաղաքը մեր օրերում հայտնի է հոգեհացի ճոխ ու առատ սեղաններով: Ոչ հեռու անցյալում հոգեհացը կանոնակարգված է եղել, մատուցվել է բոգրաշ, փլավ,

խաշլամա, երբեմն ծուկ, իսկ պասին՝ պասուց կերակուր: Մեր օրերում Գավառում հոգեհացին մատուցում են խաշլամա, քուֆթա, իշխան ծուկ և զանազան այլ ուտեստներ: Հատկապես մեծ ուշադրություն է դարձվում օղու որակին և առատությանը:

Դեռևս մեկ տասնամյակ առաջ Գավառում և նրա տարածաշրջանում տղամարդկանց համար հոգեհացի սեղանը դրվում էր գերեզմանոցում, իսկ կանանց համար՝ տանը: Ընդ որում՝ կանայք պետք է ավարտեին ճաշկերույթը մինչև տղամարդկանց տուն դառնալը:

Արդեն մեկ տասնամյակ է, ինչ գերեզմանոցում սեղաններ բացելը և ճաշկերույթ կազմակերպելն արգելվել է, և հոգեհացի արարողությունը սահմանափակվել է տնային պայմաններում կամ սրահներում¹:

Նախկինում թաղման երկրորդ օրը քահանան գալիս էր՝ սգավորներին սգից հանելու: Տղամարդկանց դուրս էին հանում, սովորաբար տանում էին գինետուն, միմի բաժակ խմիչք հյուրասիրում՝ բարեկամներից յուրաքանչյուրի հաշվին, օրինում ննջեցյալին, այնուհետև տղամարդիկ շարունակում էին իրենց սովորական կյանքը: Թաղման յոթերորդ օրը կատարվում էր «այք և օխտեք» (այգը և յոթը): Տարվա ընթացքում, հատկապես՝ մեռելոցի օրերին այցելում էին հին ու նոր ննջեցյալների գերեզմաններին: Տղամարդիկ պիտի քառասուն օր չսափրվեին, որովհետև մեռածի չարերը կամ հրեշտակները տան մեջ են, չսափրվածներին չէին ճանաչում: Եթե սափրված լինեին, նրանց կճանաչեին ու կտանեին: Քառասունքի օրը հավաքվում, գնում էին գերեզմանոց, խունկ ծխում, մի-մի բաժակ օղի էին խմում և հետ դառնում: Այդ օրվա երեկոյան կամ մյուս օրը բարեկամներից կամ ընկերներից «քավոր» էին դառնում, վարսավիր էին բերում ու սափրում սգավորներին (ԴԱԲՆ): Ի դեպ, քառասունք պահելը այս տարածաշրջանի որոշ գյուղերում դեռ պահպանվում է:

Այսօր Գավառում և Հացառատ թաղամասում թաղման հաջորդ օրը «մխիթարանքի օր» է: Ծանոթ-բարեկամները գալիս են՝ մեռելատիրոջը մխիթարելու: Տղամարդիկ, նստած սեղանի շուրջ, լսում և ընդունում են ցավակցողների մխիթարող խոսքերը: Դռան մոտ երիտասարդ տարիքի մարդ է կանգնում՝ այցելու տղամարդկանցից օգնության համար նախատեսված դրամը վերցնելու: Որոշ համայնքներում (Սարուխան, Կարմիրգյուղ, Նորատուա) այս երևույթը տեղի է ունենում թաղումից առաջ: Եվ ամբողջ գյուղն առանց սահմանափակման մասնակցում է այդ արարողակարգին: Տարածաշրջանի շատ համայնքներում (Նորատուա, Սարուխան, Լանջաղբյուր, Գեղարքունիք, Հայրավանք) թաղման հաջորդ օրը կատարում են «այգ և յոթ»: Դա, իհարկե, կապված է թաղումից անմիջապես հետո սննդի չփչանալու և լրացուցիչ սնունդ գնելու համար հնարավորինս քիչ ծախսեր կատարելու հետ:

¹ Այնուամենայնիվ, այսօր էլ կան մարդիկ, ովքեր իրենց սահմանափակ հնարավորությունների պատճառով (նյութական վիճակ, տնային անհարմար պայմաններ) հոգեհացը մատուցում են գերեզմանոցում:

Ակնհայտ է, որ ներկայիս սոցիալական պայմաններում ժողովուրդը հեռացել է հոգևորից՝ կարևորելով միայն նյութականը:

Գավառ քաղաքում ու նրա տարածաշրջանի բոլոր համայնքներում թաղման ծիսակարգի մաս է կազմում «տասնհինգի» անցկացումը (յոթի հաջորդ շաբաթ օրը), որն իր արարողակարգով և ճաշացանկերով ամենևին չի զիջում նախորդող (յոթ) և հաջորդող (քառասուն) օրերին:

Սակայն, ինչպես ասում է ժողովրդական ասացվածքը, «Մի աչքը լաց է լինում, մյուսը՝ ծիծաղում» կամ «Հարսնետունը առանց լաց չի լինի, // Մեռելատունն՝ առանց խնդում»:

Ժողովուրդն անգամ ցավի ու վշտի մեջ պահպանում է իր կենսախնդրությունը, և կյանքի շարունակականության գաղափարախոսությունը նրա մեջ ժամանակ առ ժամանակ ծնում է տխրությունն ուրախ ելևեջներով փոխարինելու ձգտում, և ստեղծվում են զվարճապատում-զվարճախոսություններ, որոնք վերաբերում են թաղման արարողակարգի մեջ մտնող բազմաթիվ տարրերի:

Գավառում և նրա տարածաշրջանում մեր կողմից գրառված զվարճապատում-զվարճախոսությունների զգալի մասն ունի իրական հիմք, իսկ մի մասն էլ կազմում են անիրական հորինվածքները: Այսպես, իրականությունն արտացոլող մանրապատումներից մեկում ծիծաղի պատճառ է դառնում մահամերձի՝ ժամանակին արված տնտեսումներից գոյացած հարստության բացահայտումը: Տան բոլոր անդամները լարված սպասում են, թե ինչ պետք է ասի *ադեն*. «Կտուրը՝ ջոջ կազնի մեջ...», - նվաղում է ձայնը: Մեծանում է տան անդամների լարվածությունը: «Կտուրը՝ ջոջ կազնի մեջ ի՞նչ, մա՛», - հարցնում են: «...Կտուրը՝ ջոջ կազնի մեջ, խնձորի չիր կա, կուրեք՝ չըփռչանա», - ասում է պառավ կինը ու հոգին ավանդում:

Հիվանդի ցանկությունը՝ հատկապես մի բան խմելու կամ ուտելու, որը տեղացիների մեջ «կամակ» է կոչվում, կատարվում է անմիջապես և ամեն գնով:

1950-1960-ական թթ. Նոր Բայազետում և նրա տարածաշրջանում չկային պտղատու ծառեր, իսկ որևէ միրգ ձեռք բերելը մեծ խնդիր էր: Մինչդեռ հիվանդի սիրտը միշտ սառը ջուր, թթու բան և հատկապես խնձոր էր ուզում: Սակայն միշտ չէր, որ հաջողվում էր ժամանակին հասցնել մահամերձի ցանկությունը կատարել: Եվ հենց այս երևույթի հետ են կապված «Հիվանդին խնձոր հասցնել» և «Հիվանդի ձյունի երթալ» դարձվածքները, որի նշանակությունն է՝ անհետաձգելի հանձնարարություններ կատարելիս ուշանալ, դանդաղել (Բեդիրյան, 2011, 763):

Ցավոտ այս խնդիրը չէր կարող դուրս մնալ ժողովրդի ուշադրությունից, ուստի այս առիթով ականա հնչած ցանկացած պարզամիտ խոսք ներկաների կողմից զավեշտի է վերածվում՝ դառնալով զվարճախոսություն: Այսպես, որդին շտապում է մահամերձ հորը խնձոր հասցնել: Մի կերպ մի քանի խնձոր է ձեռք բերում, դնում է տաբատի գրպանը և շտապում տուն: Մինչև հասնում է, հայրը մահացած է լինում: Որդին, ձեռքը դնելով տաբատի գրպանի խնձորների վրա, դառը ողբում է. «*Խե՛ր ջան, մե թիքա* (մի քիչ) էլ *համկերիր*, էսա շըվըրիս մըչինն ուրիր, նոր մեռնիր»:

Մահամերձի վերջին ցանկությունը կատարելու մասին զվարճապատումներից մեկն էլ կապվում է անհաշտ ամուսինների՝ Ամալիկի և Գրիշի հետ: Հոգեվարքի ժամանակ Ամալիկը կանչում է ամուսնուն՝ Գրիշին և սպառնում.

- *Իմ թաղման վախար (ժամանակ), որ հեղեվիցքս էկեր ես, կրհրլնեմ էր ժողովրդի դեմը, քեզի կանեմ խայրառակ:*

Եվ հետաքրքիր է, որ Ամալիկի քառասունքի օրը Գրիշի հուղարկավորությունն էր:

Մեր գրառումներում զգալի թիվ են կազմում նաև ննջեցյալի վրա լաց լինելու, ողբալու հետ կապված զվարճապատումները, որոնք ևս մեծ մասամբ իրական հիմքի վրա են ստեղծված:

Կինը իր սիրելի ամուսնուն գովելիս նշում է նրա աշխատանքը, զբաղմունքը, արհեստը, և որ նրա մահով տուժում է նաև գործը՝ «չուստի կարելը», իսկ պատասխան տալը մնում է իր վրա:

Այսպես, փինաչի (կոշիկ վերանորոգող) Նիկոլը հանկարծամահ է լինում: Կինը՝ Արուսյակը, գովում է ամուսնուն.

- *Իմ հրուկ (տրան անկյունաքար) ջան, իմալ չխասցըրիք էտա անտեր չուսոր պըռծընիր, նոր մեռնիր: Չուսոր մնաց բզից կախ (պետք է ասվեր՝ բիզը մնաց չստից կախ): Հըմի էր չըստի տերը որ գա տանելու, ես ի՞նչ պաղասխան տամ:*

Սիրելիի կորուստը սգացող կինն աղաչում է հանգուցյալ ամուսնուն վեր կենալ, իրեն մենակ չթողնել, հիշում է լավ ու վատ օրերը: Եվ այս ամենը, բնականաբար ներկայացվում է հանպատրաստից, երբեմն անկապ արտաբերված խոսքերով, որոնք տպավորվում են ներկաների հիշողություններում, իսկ հետագայում նրանց կողմից տարածվում են՝ վերածվելով անեկոդոտների:

Գրառված զվարճապատումներից մեկում ողբացող կինն այս ամենը թվարկելուց հետո չի մոռանում նաև ամուսնու երաժշտական գործիքը՝ *բլուլը*, որի սխալ արտաբերելը ներկա գտնվողների կողմից ընկալվում է այլ տեսանկյունից և դառնում ծիծաղի պատճառ. «*Մեռնեմ քեզի, մեռնեմ քո բլուրին : Առանց ձեզի ի՞նչ կապրեմ:*»:

Ծնողի կորուստը ծանր տանող, ողբացող քույրերը փորձում են գովել ննջեցյալ հորը՝ համեմատելով նրան քաղցրեղենի հետ:

- *Մեր պապան շար քաղցր էր, իսկական շոկոլադ էր: Իմ շոկոլադե՛ պապա ջան:*

- *Չէ՛, քույրիկ,- ընդհատում է քույրը,- մի՛ ասա շոկոլադ: Շոկոլադն ուտում ես, շուր վերջանում ա: Մեր պապան իսկական ծծովի կանֆետ էր: Ասա՛ իմ ծծովի՛ պապա ջան, ինչքան ծծենք, չես խըլըսի:*

Տասնամյակներ առաջ, երբ գազավորված ըմպելիքների տեսականին սահմանափակ էր և նոր էին ի հայտ եկել «պեպսի կոլա», «կոկա կոլա» ըմպելիքները, դրանք թաղման սեղանին դնելը համարվում էր ճոխություն, շքեղություն, և ներկա գտնվողը, ընդգծելու համար այդ առատությունն ու ճոխությունը, շեշտում է. «*Ընենց թաղում էր, մինչև պեպսի-կոլ (այսինքն՝ պեպսի կոլա) էլ կար:*»:

Եվ հետաքրքիր է, որ այս պատմությանը տեղյակները համապատասխան իրավիճակներում վերոհիշյալ խոսքն օգտագործում են որպես դարձվածք: Այս զվարճախոսությունը իմաստով

գրեթե նույնանում է Հայաստանի ազգագրական տարբեր շրջաններում տարարժված այն գվարճախոսության հետ, ըստ որի, հերոսը, խոսելով թաղման ճոխության մասին, շեշտում է. «*էնենց թաղում էր, որ մեռելն էրկու տեղ էին դրել*»:

Հնագույն հավատալիքի համաձայն՝ մարդը մահվանից հետո էլ կարիք ունի այն ամենի, ինչ օգտագործել և ունեցել է այս կյանքում:

Մեր օրերում դեռ պահպանվում են այս հնագույն հավատալիքների մնացուկները, և կապված մարդու պահանջների, զբաղմունքի հետ՝ ննջեցյալի հետ դնում են այնպիսի առարկաներ, որոնց հետ կապված է եղել տերը, կամ ինչի անհրաժեշտությունը զգացել է կենդանության օրոք:

Գրառված գվարճապատումներից մեկում, երբ կինը առաջարկում է հանգուցյալ ամուսնու հետ դնել իր սիրելի երաժշտական գործիքը՝ *զուռնան*, միամիտ քույրը, որի ամուսինը մահացած էր, վախենալով ամուսնու վերադարձից, արգելում է՝ ասելով. «*Ախճի՛, մեր գերեզմանները ձերուն մոտիկ ա, կընըվագա, ձենից մեր գողբագող հելուկը կըզարթնի: Գործ չունես, թո զուռնեն էլ չըդընեն*»:

Դեռևս երեք – չորս տասնամյակ առաջ Գավառ քաղաքում և տարածաշրջանի համայնքներում գերեզմանոց տանող ճանապարհին ննջեցյալի մոտ հարազատներն ու հարևանները իբրև հարգանքի տուրք, ողորմաթաս խմելու նպատակով երկու սեղան են դուրս հանել. մեկը՝ բազմատեսակ ուտելիքներով, մյուսը՝ հանգուցյալի դին դնելու համար: Եվ ամեն «կանգառին» դին դրել են գորգով ծածկված սեղանին, իսկ իրենք «օղորմաթաս» խմել: Բնականաբար, այս սովորույթը ճոխացվել է՝ դառնալով աննկղոսի հորինման պատճառ, որն իրականության հետ իհարկե կապ չունի: Այսպես, մեկի «աղեն» մեռնում է: Թաղման թափորի մասնակիցները այս հարևանի, այն բարեկամի տան մոտով անցնելիս «աղեի» հոգու հանգստության համար խմում են: Մինչև հասնում են գերեզմանոց, իրար զարմացած հարցնում են, թե «դո՞ր ա աղեն»: Հավաքվում են և փորձում հիշել.

- *Վալոդի դռան դեմը խըմանք, աղեն խեղնե՞րըս էր:*
- *Խեղներըս էր,-* ասում են:
- *Գարսոյի դռան դեմը խըմանք, խեղնե՞րըս էր:*
- *Խեղներըս էր:*

Այդպես առաջ գնալով՝ վերջապես գտնում են «աղեին» և հանձնում հողին:

Ինչպես արդեն նշել ենք, թաղումից հետո գերեզմանոցում արարողակարգի մասնակիցները, տվյալ դեպքում՝ միայն տղամարդիկ, մոտենում են ննջեցյալի մոտ ազգականներին, սեղմում նրանց ձեռքը և մխիթարում: Ըստ տեղական խոսվածքի՝ մոտ ազգականները կոչվում են «ձեռք վերցնողներ» մասնակիցները՝ «ձեռք տվողներ», երևույթը՝ «ձեռք տալ»: Այս առումով ծիծաղ է հարուցում միամիտ երիտասարդի հարցը, թե ի՞նչ են ասում «ձեռք տալուց», և վարպետի՝ կատակով տված պատասխանը, թե՛ «*Ըտուն խանեք, ընձի դրեք*», երիտասարդը լուրջ է ընդունում և «ձեռք տալիս» կրկնում է այդ խոսքերը:

Գավառում թաղման արարողակարգի պարտադիր տարրերից է նվագածուներ, երգիչներ բերելը և փող տալով՝ գերեզմանոցում նվագ կամ երգ պատվիրելը: Եվ ահա, քյավառցիներից մեկը՝ Վարշամը, գերեզմանոցում մի քանի բաժակ խմելուց հետո սկսում է գրպանի փողերը մեկ-մեկ տալ նվագողներին: Հանկարծ ձեռքը տանում և ծոցագրպանից հանում է կապոցով «կարմիր տասնոցները»:

–Սալանեն ասումա՛ հըմա էսենց դաստով խա՛ն ու փու՛ր:

Նվագողը՝ Բախտիկի Հայրիկը, լսում ու ասում է.

–Տղա՛ ջան, որ սալանեն ասում ա, մեկ-մեկ էլ սալանին լըսա՛:

Գավառում տարածված սովորույթի համաձայն՝ դրսից (օտար երկրից, մայրաքաղաքից և այլն) եկած ազգականի, ծանոթի հետ ուտելիքի բաժին են դնում (բոխչա): Եվ քյավառեցու համար լրացուցիչ մտահոգություն է դրսից եկածի՝ հոգեհացի՝ քելեխի սեղանից չօգվելը, կամ առավել ևս կրկնակի դարդ է նրա չխմելը. «Գիվա թե (իբր թե) մեր դառող մեզի քիչա. դու էլ էկե խասեր ես (հասնել) ըսպե ու չես խըմում», – ասում է մայրաքաղաքից եկած ազգականին:

Քյավառեցուն տրված այն հարցին, թե ինչո՞վ է թաղումը տարբերվում հարսանիքից, զարմացած պատասխանում է.

– Վա՛հ, բան ասիր, թաղման վախտ մե խոքի պակաս ա խմում:

Առանձնակի նշանակություն ունի հիշատակի շիրիմ ստեղծելը և այդ նպատակով հանգուցյալի գերեզմանին քար քաշելը, գերեզմանաքարերը դիմապատկերով, հանգուցյալի ապրած կյանքին ու գործունեությանը առնչվող զանազան պատկեր-խորհրդանիշներով հավերժացնելը:

Ժողովրդի մեջ լայն տարածում ունի քյավառեցու մահվան պատճառը նրա գերեզմանաքարի վրա նշելը և դրա հետ կապված՝ զանազան գվարճախոսություններ հորինելը, ինչպես օրինակ՝ «*Խըմուկ-մեռուկ*», «*Չըխըմուկ-մեռուկ*», «*Չըխըմուկ-կըսկըծու մեռուկ*»:

Շատերի պնդմամբ՝ Գավառի գերեզմանատան տապանաքարերից մեկի վրա գրված է. «Անցո՛րդ, կներես, որ չեմ կանա հետդդ խմեմ»: Մեզ, իհարկե, չիացողվեց գտնել այդ տապանաքարը, բայց հանդիպեցինք գերեզմանաքարերի՝ օղու շշերի ու բաժակների պատկերներով (նկարների օրինակները տե՛ս ստորև):

Այսպիսով, թաղման տարբեր ձևերն ու ծիսական արարողությունները՝ կապված մահվան և հանդերձյալ կյանքի պատկերացումների հետ, բոլոր ժամանակներում էլ մեծ դեր են ունեցել ժողովրդի կյանքում ու կենցաղում՝ մեծապես ազդելով մարդկանց սովորույթների ու մտածելակերպի վրա:

Ժողովրդի աշխարհայացքի զարգացման ու տնտեսական մեծ տեղաշարժերի հետևանքով թեև փոխվել են նաև այս ծիսակարգի արարողությունների բնույթն ու տեսքը, բայց չի կորել էական բովանդակությունն ու նշանակությունը: Իսկ ժողովրդի կենսախիռն ոգին և ստեղծագործ միտքը, հարմարվելով նոր ժամանակների պահանջներին, շարունակում են սրամտությամբ արձագանքել կենցաղային տարբեր

իրավիճակներին, որի արդյունքում ստեղծվում ու դեռ ստեղծվելու են իրավիճակային նոր զվարճապատում- զվարճախոսություններ:

Օգտագործված գրականություն

1. «Ազգագրական հանդես», գիրք XVI, Թիֆլիս, 1907, էջ 9-65:
2. Բեդիրյան Պ.Ս., Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Երևան, «ԵՊՀ հրատ.», 2011, էջ 763:
3. Հարությունյան Ս.Բ., Հին հայոց հավատալիքները, կրոնը, պաշտամունքն ու դիցարանը, Երևան, «Մուղնի» հրատ., 2001, 57 էջ:
4. Ղոնջյան Լ. Խ., Դաշտային ազգագրական և բանահյուսական նյութերի անձնական հավաքածու:

FUNERAL RITE IN THE TERRITORY OF GAVAR AND ITS REFLECTION IN GAGS AND GIGGLES

GHREJYAN LUSINE

*PhD in Philology, Associate Professor,
GSU Lecturer*

The funeral-obit, which is unique in the family ritual system, is distinguished by the preservation of ancient traditions: it contains many unique elements of life, lifestyle, habits and perceptions of the Armenian people. In Gavar it somewhat differs from traditional national rituals (square memorial meals, organization of consolation service on the next day after burial, serving “Khash” on the seventh day after burial, the fifteenth-day funeral reception, etc.).

Over time, people's outlook changes, as well as economic changes occur, as a result of which the nature and appearance of these ceremonies change, whereas their content and meaning remain.

However, irrespective of everything, the creative potential of the people responding to various situations continues to create new jokes and anecdotes.

Keywords: *Territory of Gavar, funeral rite, funeral reception, grave clothes, deceased, gags and giggles.*

ПОХОРОННЫЙ ОБРЯД В ГАВАРСКОМ РЕГИОНЕ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В АНЕКДОТАХ И ПРИБАУТКАХ

КРЕДЖЯН ЛУСИНЕ

*Кандидат филологических наук, доцент,
Преподаватель ГГУ*

Погребально-поминальный обряд, занимающий своеобразное место в системе семейно-бытовых обрядов, отличающийся сохранением древнейших обычаев, включает в себя множество уникальных элементов жизни и быта, обычаев и представлений человека.

В Гаваре он несколько отличается от принятых традиционных национальных ритуалов (обильная поминальная трапеза на кладбище, организация поминок на следующий день после захоронения, в некоторых деревнях после семи дней трапеза хашем, поминки на пятнадцать дней и т. д.).

Со временем меняется мировоззрение народа, происходят экономические сдвиги в результате чего меняется характер и форма этих церемоний, но их содержание и значение сохраняется.

Но, независимо от всего, творческий потенциал народа, реагируя на различные ситуации, продолжает создавать новые прибаутки и анекдоты.

Ключевые слова: *Гаварский регион, погребальный обряд, поминки, саван, усопший, анекдот, прибаутки.*

Հոդվածը ներկայացվել է խմբագրական խորհուրդ 14.05.2020թ.:

Հոդվածը գրախոսվել է 21.06.2020թ.: